

ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ОРІЄНТАЛІСТИКИ

Ірина Дрига. Pontika. Тюркологічні студії. *Türkoloji yazıları*. – Київ: Четверта хвиля, 2010. – 532 с.

Географічне, геополітичне і геостратеґічне розташування України, особливості її історичного, економічного та культурного розвитку відчутною мірою сприяли досить жвавим і різнобічним взаєминам нашої Батьківщини з народами та країнами Близького та Середнього Сходу. Одним з найстаріших і, безперечно, пріоритетних плідних напрямків українського сходознавства справедливо вважається тюркологія. Саме ця наука вивчає і досліджує все про Туреччину та її населення – турків, а також споріднених їм татар, азербайджанців, туркменів, узбеків, казахів, киргизів, якутів, гагаузів, урумів, караїмів, кримчаків. І це далеко не повний перелік всіх тюркомовних народів.

Роль і значення такого орієнталістичного напрямку, як тюркологія, для України важко переоцінити. Патріарх українського сходознавства академік Агатангел Кримський (1871–1942) підкреслював: «Моя «Історія Туреччини» – це ж наполовину історія України»¹. Незаперечний факт: вже з кінця XV ст. турки-османи, завоювавши Балкани, все частіше вдавались до набігів на українські землі.

Отже, народження вітчизняної тюркології було обумовлено виникненням понад п'ять століть тому Запорозького козацтва з метою захисту українських земель від східних завойовників. Проте з часом міцніюча, а потім стабільно домінуюча миротворча тенденція у взаєминах України і Туреччини надала тюркології якісно нового змісту і призначення. Усе більше українців, виявляючи жвавий інтерес до цієї екзотичної держави, вивчали і вдосконалювали турецьку мову, поступово з'являлись і висококваліфіковані фахівці-тюркологи: лінгвісти, філологи, історики, юристи, економісти, мистецтвознавці. Адже незаперечним фактом є те, що до середини 30-х років XX ст. рівень розвитку та професійний потенціал

української орієнталістики, включаючи тюркологію, фактично нічим не поступався європейським стандартам. Цілком закономірно, що прийшло і міжнародне визнання. Про це свідчать, наприклад, висока оцінка стану українського сходознавства, дана директором Тюркологічного інституту Стамбульського університету проф. Фуадом Кеprüлю-Заде на Другому з'їзді вітчизняних орієнталістів у Харкові (1–6 листопада 1929 р.), або, наприклад, участь українських вчених у Міжнародному орієнталістичному конгресі в Оксфорді (Англія) 27–30 серпня 1928 р.

Однак у другій половині 30-х років в СРСР все жорстокіше давала про себе знати тоталітарна система, її згубний вплив на всі сфери громадсько-політичного й економічного життя. Сталінський режим, набираючи силу, заради гіпертрофованої централізації став на шлях згортання, а врешті-решт, і ліквідації національно-республіканських установ. Масові репресії винищили золотий фонд науки та культури.

У переважній більшості були репресовані й українські тюркологи, а їхні імена на довгий час несправедливо забуті. Як слушно зауважив академік Омелян Пріцак, «Орієнталістика як наука перестала розвиватись на Україні»². Але вона не загинула, її кращі представники, справжні подвижники, як у діаспорі, так і в самій Україні доклали всі свої зусилля для збереження, а згодом і відродження вітчизняного сходознавства, зокрема тюркології.

Найсприятливіші перспективи і можливості для всебічного розвитку сходознавства створені після проголошення незалежності України.

Серед переконливих доказів цьому, безперечно, є вихід у світ зазначеного фоліанта Ірини Дриги, кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримсь-

кого НАН України, доцента кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До вищезазначеного слід додати, що вона, незважаючи на свій ще дуже юний як для науковця-гуманітарія вік, стала членом створеного ще у 1932 р. з ініціативи засновника і першого президента Турецької Республіки Мустафи Кемаля (Ататюрка) (1881–1938) Турецького лінгвістичного товариства (Türk Dil Kurumu), учасником міжнародних форумів: Конгресу сходознавців (Анкара, 2007), тюркологічних конференцій у Сеулі (Південна Корея, 2006) та в Анкарі (2008).

Рецензоване видання являє собою збірник більш як 40 вже опублікованих та ще не опублікованих праць авторки-поліглота, у цьому випадку чотирма мовами – українською, турецькою, англійською і російською.

У центрі уваги скрупульозної дослідниці – турецька мова на Балканському півострові, тобто в країнах Південно-Східної Європи³, під назвою “караманлідика” (від провінції Караман, розташованої на півдні півострова Мала Азія, тобто Анатолії), яка є однією з тюркських писемно-літературних мов, але з грецькими літерами. У сферу наукових інтересів І.М. Дриги також входять тюркські мови, поширені в Україні (гагаузька, урумська, караїмська та кримчачька) та українсько-тюркські культурні зв'язки.

Велику увагу приділено лінгвістичному матеріалу, отриманому в процесі польових експедицій авторки з метою глибокого вивчення складних мовних процесів, що відбувались на Балканському півострові, малоазійській європейській території Туреччини, у Північному Причорномор'ї та на українському Півдні. “Одне з найбільш важливих місць у збірнику, – відзначає Ірина Дрига, – посідає розробка теми караманлідика... як унікального зразка настільки рідкісних для тюркологів-фонетистів транскрипційних тюркських текстів, оперування лінгвістичним матеріалом і ставлення його в широкий міжнародний контекст побутування феномену караманлійської літератури, теми, важливість та актуальність котрої лише тепер починають усвідомлюватися зарубіжними тюркологами...” (с. 13). Авторка зауважує, що одним з актуальних завдань

сучасної тюркології є створення єдиного міжнародного каталогу караманлідика (див. с. 226).

Констатуючи надто високий політичний і мовно-культурний вплив Османської імперії на Балканах, у Південному Кавказі та Причорномор'ї (XIV–XIX ст.), авторка вперше здійснила порівняльний аналіз мов цих регіонів (с. 12–13).

Дуже слушно, що у збірнику приділено увагу таким справжнім корифеям вітчизняної тюркології, як академіки Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942), Олександр Миколайович Самойлович (1880–1938), Омелян Йосипович Пріцак (1919–2006), професори Ярослав Романович Дашкевич (1926–2010) і Олександр Миколайович Гаркавець.

Достоїнством цього дослідження, безперечно, є висновки, узагальнення, прогностичні положення, що мають часом неординарний характер і притаманні його авторіві.

До числа зауважень та побажань слід віднести таке. На наш погляд, праця тільки виграла б, коли б у ній було згадано про проведену у республіканській Туреччині в кінці 20-х років ХХ ст. реформу алфавіту турецької літературної мови, рішучим прихильником якої був Ататюрк. Справа в тому, що арабська в'язь, якою користувалися ще у стародавні часи, не зовсім відповідала особливостям турецької фонетики та словотворення. Виявилось, що краще підходить саме латинська абетка, не кажучи вже про її очевидну легкість у процесі вивчення та опанування. Життя довело, що латинський алфавіт, який був запроваджений повсюдно у цій країні законом парламенту – Великими Національними Зборами Туреччини від 1 листопада 1928 р. і використовується вже понад 80 років, вельми відповідає фонологічним особливостям сучасної турецької мови. Ця реформа становить унікальний своєрідний експеримент, який за своїм масштабом не має аналогів у світовій практиці мовного будівництва. Цікаво, що під час здійснення реформи турецький президент їздив по країні та з допомогою учнівської дошки та крейди показував, як потрібно писати літери нової абетки⁴.

У параграфі №50 “Українці та турки: близькі, але далекі” (підготовлений досить професійно, але не позбавлений

деякої емоційності) розділу 3 “Тюркські мови в Україні” допущені принаймні деякі неточності. Так, на с. 493 згадується Роксолана – Настя Лісовська від народження. У тексті стверджується, що у 1558 р. вона стала дружиною турецького султана Сулеймана I Пишного (роки правління 1520–1566). Що тут можна сказати? Звернемося до Агатангела Кримського та його “Історії Туреччини”, в якій сказано: «В гарем до Сулеймана I Пишного дісталася Роксолана ще перед тим, як він запанував на султанському престолі (1520), а померла 1558 р. (підкреслено мною. – *І.Ч.*)»⁵. На тій самій с. 493 Ірина Миколаївна розповідає (тут мовою оригіналу), що «Запорожская Сич, vznikшая фактически в качестве национального сопротивления наиболее энергичных элементов Украины татаро-османскому “беспределу”, к XVII веку перешла от конфронтации с Османской империей и Крымским ханством к дипломатии с ними. Недавром гетман Богдан Хмельницький на критическом этапе украинского восстания против власти Польши в 1651 году без всяких моральных затруднений признал вассальную зависимость от Османской Порты». Цього разу покличемо на допомогу Омеляна Йосиповича Прицака, який у статті “Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною” зазначає, що, крім союзницького договору з Кримським ханом Іслам-Гіреєм III (березень 1648 р.), Б. Хмельницький уклав... аналогічний договір з Османською імперією, а також українсько-турецьку конвенцію. “Після ревізії усіх відомих даних

і деяких нових, огляду наукової літератури за останні десятиліття, – аналізує учений, – ...уточнюю лише дату османсько-українського договору: замість червня 1648 – липень 1649”⁶.

А ось у другій половині XVII ст. гетьман Правобережної України Петро Дорошенко у протиборстві з Польщею розглядав Османську імперію як свого стратегічного союзника, уклавши з нею 1669 року договір про турецьке покровительство з боку офіційного Стамбула⁷.

На с. 490 Ірина Дрига зазначає (мовою оригіналу): «Общеизвестно, что турки самый “европейский” из всех народов Азии, и эта характеристика закрепились за ними еще задолго до этатистских (підкреслено мною. – *І.Ч.*) реформ 20–30-х годов XX века...» Очевидячки, тут йдеться скоріше про усі кемалістські реформи у вказаний час, оскільки, власне, “етатизм” був лише однією з таких реформ, здійснених з ініціативи Атаюрка, – конкретно в економічній галузі. Сутність етатизму полягала у приватному підприємстві, але під контролем держави⁸.

Однак це все аж ніяк не впливає на загальний, у вищій мірі незаперечний висновок. Адже перед нами – фундаментальний твір, авторка якого – Ірина Дрига досконало знає як турецьку мову, так лінгвістично-філологічну Туреччину. Не може бути аніякого сумніву і в тому, що це видання – справжній велетень – є феноменальним внеском в українську і міжнародну тюркологічну науку.

І.Ф. Черніков,

доктор історичних наук, професор

¹ Див.: Гурницький К.И. Агафангел Ефимович Крымский. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1980. – С. 137.

² Прицак О. Орієнталістика // Енциклопедія Українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1871.

³ У цьому зв’язку, безумовно, корисним стало б таке видання Міжнародної асоціації з вивчення країн Південно-Східної Європи (Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Europeen) “Istanbul a la jonction des cultures Balkaniques, Mediterraneennes, Slaves et Orientales, aux XVIe–XIXe siecles”. – Bucarest, 1977. – 488 p.

⁴ Atatürk. Turkish National Commission for UNESCO. – Ankara, 1963. – P. 175–183.

⁵ Кримський А.Ю. Історія Туреччини // А.Ю. Кримський. Твори в п’яти томах. Том IV: Сходознавство. – Київ, 1974. – С. 427.

⁶ Прицак Омелян. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 2. Т. 5. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 179.

⁷ Дубровський В. Про вивчення взаємин України та Туреччини у другій половині XVII ст. // Східний світ, Харків, 1928, № 5. – С. 173–175.

⁸ Див.: Kili Suna. Atatürk Devrimi. Biz Çağdaşlaşma Modeli. Devletçilik, Ankara, 1981. – S. 226–236; Boratav Korkut. Kemalist economic policies and etatism // Atatürk. Founder of a Modern State. – UNESCO: London, 1981. – P. 188–189.